

Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці

Наталія Пашина,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Аналізується концепт політичної ідентичності в сучасній українській політичній науці: основні напрямки, акценти та перспективи досліджень політичної ідентичності, визначаються фактори, що впливають на процес політичної самоідентифікації громадян в сучасній Україні.

Ключові слова: політична ідентичність, політична ідентифікація, національна ідентичність, національна консолідація, політика ідентичності.

The concept of political identity in modern Ukrainian political science, basic directions, emphasis and perspective of political identity researches are analyzed, factors that influence on the process of political self-definition of citizens in modern Ukraine are determined.

Keywords: political identity, political authentication, national identity, national consolidation, identity policy.

Анализируется концепт политической идентичности в современной украинской политической науке: основные направления, акценты и перспективы исследований политической идентичности, определяются факторы, влияющие на процесс политической самоидентификации граждан в современной Украине.

Ключевые слова: политическая идентичность, политическая идентификация, национальная идентичность, национальная консолидация, политика идентичности.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Політична ідентичність стала предметом дослідження українських вчених порівняно недавно – в першому десятилітті ХХІ століття. Інтерес дослідників до проблем політичної ідентичності був обумовлений практикою суспільно-політичного розвитку. Труднощі трансформації політичного режиму та

боротьба за владу діаметрально протилежних політичних сил призвели до ускладнення політичного життя в Україні, посилили диференціацію політичних ідентичностей українського населення. А президентські вибори 2004 року яскраво продемонстрували розмежування українського електорату за регіональним принципом, на основі відмінностей в оцінках історичних подій, політичних цінностях, геополітичних орієнтирах. Україна вперше зіткнулася із загрозою територіальній цілісності, активізацією сепаратистських тенденцій, з перспективою їх переростання в міжетнічні конфлікти. Зіткнувшись із завданням стабілізації суспільної системи для вирішення важливих завдань консолідації українського суспільства на основі базових цінностей, українська політична наука звернулася до концепту ідентичності як ресурсу суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічний фундамент вивчення політичної ідентичності в Україні було закладено у рамках дослідження проблем етнополітики, процесів націостановлення й державотворення. В роботах таких вчених як О. Антонюк, В. Євтух, О. Картунов, І. Кресіна, В. Лісовий, І. Курас, О. Майборода, М. Пірен, М. Обушний, І. Оніщенко, В. Панібудьласка, А. Пономарьов, В. Ребкало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, Ю. Саєнко, В. Фадєєв, М. Шульга, Л. Шкляр та ін. висвітлені різні аспекти формування політичної ідентичності в Україні.

Проблеми політичної ідентичності стали предметом аналізу А. Астаф'єва, Т. Воропай, С. Горобчишиної, О. Добржанської, В. Землюка, Н. Земзюліної, Л. Нагорної, Г. Палій, Н. Паніної, О. Пашкової, Н. Пелагєши, М. Степико, Ю. Тищенко, С. Шамари, Л. Шимченко та ін.

Метою статті є аналіз концепту політичної ідентичності в сучасній українській політичній науці, визначення основних напрямів, акцентів, актуальних проблем і перспектив дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична ідентичність в українській науці, передусім, розглядається в аспекті формування української політичної нації та національної консолідації. У 2003 році Національним інститутом стратегічних досліджень був виданий збірник „Українська політична нація: генеза, стан та перспективи”, в якому висвітлюються проблеми формування національної ідентичності як фундаменту національної консолідації та української політичної нації. Так, А. Астаф'єв у статті „Політико-ідеологічні засади національної ідентичності” звертається до аналізу політико-ідеологічного забезпечення процесів національної консолідації. Автор підкреслює, що „втілення цих концептів у життя повинно максимально враховувати відмінності сучасних суспільств, багатоманітність культурних, етнічних, конфесійних взаємин, покладаючи в основу цієї конфігурації засади прав і свобод людини, ідеал особистої автентичності” [1].

Науковець пропонує формувати національну ідентичність на підставі співгромадянства, яку доцільно мислити як політичну реальність.

А. Астаф'єв вважає, що політичні та ідеологічні чинники є тими регулятивними механізмами, які впливають на національну ідентичність та передбачають подальшу її трансформацію, особливо ж в епоху глобалізаційних процесів, коли локальні (здебільшого - етнічні) феномени все сильніше відчувають тиск інтеграційних впливів. За умов формування й постійної трансформації нового мислення, старі (класичні) ідеології з більш-менш чіткими схемами розуміння тих чи інших сфер суспільства, політики за нових умов просто „не спрацьовують”, оскільки їхні мовні системи (фразеологія, риторика, інструменти пояснення, категорії, поняття тощо) не здатні виробити адекватне тлумачення реальності [1].

У статті „Національна ідентичність в Україні” А. Астаф'єв підкреслює, що подолання кризового періоду залежить, насамперед, від рівня національної консолідації суспільства. Необхідно здійснювати та закріплювати у громадян принцип національної самоідентифікації, який і є основною передумовою формування політичної нації як політичного, правового, міжнародного, державного суб'єкта [1].

А. Колодій у роботі „Культурний плюралізм і етнонаціональна політика” констатує, що найголовніші завдання етнонаціональної політики в Україні „полягають в „інтеграції різних, але рівних” громадянських цінностей і патріотизму та формування загальноукраїнської національної ідентичності” [5, с. 46]. А. Колодій підкреслює, що слід зважати на те, що коли найбільш вираженими і такими, що впливають на долю країни, є не відмінності етнічних культур, а регіонально-культурно-політичні розбіжності, етнополітика не може бути головним засобом вирішення проблем єдності та національної консолідації. Мова мусить іти про таку етнонаціональну політику, в якій знаходять відбиток завдання національної консолідації. Етнічний ренесанс і зважена політика мультикультуралізму не суперечать завданням національної інтеграції.

Одним із засобів забезпечення єдності суспільства та державної міцності, вважає А. Колодій, може бути вдало втілена в життя та належним чином адаптована до українських умов „концепція ліберального мультикультуралізму, яка здатна узгодити мету національної єдності і зростаючу етнокультурну різноманітність населення” [4].

Становлення єдиної національної ідентичності після здобуття незалежності в контексті реалізації національних інтересів України розглядає Г. Палій [8, 9]. Дослідниця робить висновок, що є зв'язок між станом сучасної української національної ідентичності та реалізацією національних інтересів України у внутрішньополітичній, зовнішньополітичній, етнонаціональній, культурній сферах. Сформована національна ідентичність сприяє збереженню територіальної цілісності держави та досягненню громадянської консолідації та міжетнічного миру [8, с. 31-42, 108-120].

У своєму дисертаційному дослідженні „Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів

України” Г. Палій доводить, що в Україні в 1990-х – першій половині 2000-х рр. інтенсифікувався процес становлення єдиної національної ідентичності, який хоча й обумовлюється взаємодією етнокультурних та інших локальних типів ідентичностей, але заснований, насамперед, на державно-політичному чинникові.

У той же час, авторка констатує, що з часу здобуття незалежності зберігається ідентифікаційна фрагментація українського суспільства за етнічними, мовно-культурними, релігійними, регіональними, геополітичними параметрами. Поряд із активізацією процесів національного відродження і ствердження національної самобутності, виявили живучість інерційні, гальмуючі процеси, що шкодять формуванню політичної нації. Значною мірою цю інерційність закладено в радянський період історії, почасти тривалість цієї інерційності забезпечена неефективністю державної політики України після здобуття незалежності, процеси формування єдиної національної ідентичності та політичної нації в Україні проходять не з оптимальною для національних інтересів України швидкістю та спрямованістю [8, с. 169].

Г. Палій обґрунтовує напрями формування стратегії державної політики України в етнопатриотичній сфері з урахуванням необхідності випереджувального забезпечення етнокультурних потреб соціальних груп та одночасного формування спільних ідентифікаційних засад у суспільстві. „Визначення основних напрямків державної стратегії, проведення належним чином державної політики, зокрема й етнополітики, паралельно із залученням соціальних, громадянських інституцій (у тому числі через здійснення комплексу освітніх, інформаційно-просвітницьких, організаційних заходів тощо) дає змогу подолати міжетнічні, міжкультурні, міжрегіональні, міжконфесійні бар’єри в суспільстві, створити необхідні умови для його консолідації з метою захисту національних інтересів у ключових аспектах: збереженні територіальної цілісності України, зміцненні національної єдності, забезпеченні інтеграції та неконфліктної взаємодії в суспільстві, оптимізації соціальних зв’язків”, – робить висновок Г. Палій [8, с. 170].

М. Степико також розглядає консолідацію суспільства як першочергове завдання українського національного будівництва, а українську політичну націю визначає як засаду формування української ідентичності. У своїй монографії „Українська ідентичність: феномен і засади формування” науковець досліджує українську ідентичність у взаємобумовленості усіх її складових – національної, етнічної, а також ідентичності держави та країни. Автор здійснює аналіз історико-культурних засад становлення української нації у взаємозв’язку із сучасними завданнями розбудови незалежної української держави [11, с. 46-47]. М. Степико зазначає, що „наявні концепції нації внаслідок своєї теоретичної заангажованості не можуть слугувати достатньою методологічною основою дослідження сучасного етапу формування загальноукраїнської ідентичності у

всіх її виявах – етнічному, національному, державному, ідентичності країни та діаспори, оскільки вони мають різні чинники й механізми формування та відтворення. Отже, актуальним є завдання дослідження реальних процесів сфери етнонаціональних відносин і національного будівництва в Україні” [11, с. 69].

Національна консолідація України (як і більшості пострадянських держав) гальмується, на думку М. Степико, недієздатністю політичної еліти, неспроможної запропонувати дієві та успішні проекти розвитку нації, та недостатньою розвиненістю політичної та громадянської складової сучасної української нації (незрілість державних інституцій, неусталеність політичних традицій і громадянських практик). Вчений підкреслює, що для налагодження конструктивного діалогу між традиційними для українського суспільства цінностями і культурними формами та інноваційними моделями організації суспільного життя, необхідно сформулювати українську національну ідею, характерною рисою якої має бути її модернізація [11, с. 69].

Розглядаючи проблему подолання регіональних розбіжностей між Сходом і Заходом, М. Степико підкреслює, що громадськості потрібно докласти значних зусиль, щоб досягти історичного компромісу між Донбасом і Галичиною (як різними соціокультурними полюсами України) і тим самим виробити модель гармонійних стосунків. М. Степико вважає, що це не стільки проблема міжетнічного миру та співіснування представників різних етнічних спільнот на одній території, скільки питання неконфліктного, й бажано інтегрального діалогу між представниками різних ідентичностей, які існують у межах одного політико-державного утворення [11, с. 70].

Головним питанням стратегічного компромісу Сходу та Заходу держави, формування загальноукраїнської ідентичності є, на думку М. Степико, знаходження спільних базових інтересів і цінностей, які б об’єднували всю країну, та чітка державна політика захисту й реалізації інтересів усіх громадян України, незалежно від їх соціального статусу, етнічного походження та регіону проживання. Ціннісно-смісловим підґрунтям цього процесу має стати консолідація та конституювання громадян України як представників політичної нації, що уможлиблюється становленням і розвитком громадянських форм організації суспільно-політичного життя [11, с. 333].

Проблеми загальнонаціональної ідентичності в контексті становлення громадянського суспільства висвітлено у роботі Ю. Тищенко і С. Горобчишиної „Громадянське суспільство в Україні та „політика ідентичності”. У роботі розглянуті ознаки загальнонаціональної та регіональної ідентифікації громадян України, проаналізовані основні аспекти становлення загальнонаціональної політичної ідентичності, співвідношення регіональної та загальнонаціональної ідентичності. Зміст регіональних ідентичностей, як вважають автори, не є усталеною даністю,

адже можуть трансформуватися під впливом соціальних, історичних і політичних контекстів [12, с. 15-17].

На основі емпіричних даних Ю. Тищенко та С. Горобчишина роблять висновки, що сьогодні український соціум у цілому відчуває брак об'єднуючих складових, а нестача усвідомлення громадянської ідентичності опосередковано може компенсуватися „локальними різновидами культурних ідентифікацій, а етнічні, релігійні, мовні ідентичності доволі часто виступають у ролі чинників, що розхитують її фундамент. При цьому історико-культурні особливості на регіональному рівні, дефіцит об'єднуючих цінностей позначається на процесах демократизації, обранні політичних визначень. Серед факторів, які є основним джерелом міжрегіональних протиріч, впливають на підвищення їхнього рівня між регіонами, є питання зовнішньополітичних орієнтацій та ставлення до історичного минулого, формування соціокультурних протиріч між регіонами” [12, с. 70].

Ю. Тищенко та С. Горобчишина підкреслюють, що потенціал недержавних організацій не використовується на повну силу у послабленні регіональних протиріч у суспільстві. Причину цього автори бачать у слабкій ресурсній базі організацій недержавного сектора. Найбільш ефективними формами роботи недержавних організацій можуть бути, на думку авторів, інформаційні міжрегіональні кампанії та міжрегіональні обміни.

У роботі також проаналізовані засади становлення демократії в Україні крізь призму сприяння формуванню консолідованої демократії та розвитку демократії участі, надана інформація про позиціонування громадських організацій в питаннях усунення протиріч у сфері загальнонаціональної ідентичності.

Регіональний вимір політичної ідентичності досліджується українською дослідницею Л. Нагорною. У фокусі уваги автора – проблема ідентифікаційних криз, пов'язаних із різноспрямованістю регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань, конструктів історичної пам'яті. У монографії „Регіональна ідентичність: український контекст” Л. Нагорна констатує, що „специфічність української ситуації зумовлюється „дифузним” станом ідентифікації значної частини соціуму, її готовністю ототожнити себе то з одним, то з іншим ціннісно-символічним ядром. В етнічній сфері й на рівні регіонів виразно виявляються явища „негативної ідентичності” (самовизначення через заперечення цінностей іншого). Територіальні ідентифікації більш менш чітко окреслені на Заході й Південному Сході, але Центр у ціннісних орієнтаціях й електоральних симпатіях тяжіє до амбівалентності. Кожна хвиля розчарувань тягне за собою ціннісну переорієнтацію” [6, с. 7]. Л. Нагорна вважає, що Україна може бути типовим прикладом того, як болісно й не просто ішов процес переростання локальних, місцевих ідентичностей, сформованих за умов бездержавності й розчленованості, у загальнонаціональну ідентичність,

і як уже після здобуття незалежності набув незворотної динаміки рух у протилежному напрямі – оформлення регіональних самоідентифікацій. Пошук ідентифікаційних моделей виявився складним і до сьогодні не завершений. Природне прагнення регіонів до забезпечення власної самодостатності, не кажучи вже про ймовірні федералістські і, навіть, сепаратистські тенденції на місцях, стимулюватимуть і зростання регіональної самосвідомості, і кристалізацію територіальних інтересів [6, с. 8].

Причина ідентифікаційної кризи полягає, на думку авторки, у слабкості громадянської ідентичності й відсутності консолідуючої національної ідеї в Україні. Першочерговим завданням української держави є вироблення такої моделі соціокультурної політики, в якій поліетнічність і полікультурність українського соціуму розглядатимуться як неперехідна цінність і джерело суспільного багатства. Мультикультуралізм як принцип, який заохочує культурне розмаїття, має бути визначальним [6, с. 12].

У роботі „Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань” Л. Нагорна робить головний акцент на осмисленні ризиків і загроз, породжених травмованою історичною пам’яттю, антиномічністю політичних орієнтацій і сформованою на цій основі диверсифікацією суспільної свідомості. Вона підкреслює, „що без вироблення інтегральної системи базових цінностей і основоположних принципів, здатних цементувати соціум, Україна і надалі буде приречена на орієнтаційну роздвоєність, конфронтаційність у політичному мисленні і поведінці, „кризу ідеалів” [7, с. 264].

На думку Л. Нагорної, для подолання кризи ідентичності в Україні необхідні:

- пошук принципово нової парадигми розвитку України на базі засвоєння кращого світового досвіду;
- надбання всіх політичних та ідеологічних течій вітчизняної суспільної думки навколо цієї проблеми;
- відповідальне ставлення влади до власних обіцянок, її готовність до практичної реалізації украї потрібних, хоч у своїй основі і непопулярних, реформ;
- налаштованість на узгодження позицій різних політичних сил і вироблення чіткої системи взаємовідносин по лінії „влада – опозиція”;
- вироблення механізмів донесення до широкого загалу пріоритетних стратегічних цілей шляхом формування розгалуженої системи громадянської освіти.

Сьогодні, вважає Л. Нагорна, необхідно усвідомити, що від того, на яких засадах – національно-громадянських чи локально-етнічних – вибудовуватимемо каркас ідентифікаційних практик, залежить майбутнє України як незалежної держави [7, с. 266].

Дослідниця підкреслює, що вирішення завдань створення політичної, поліетнічної нації й дієздатного громадянського суспільства можливе лише на фундаменті інтеграційної політики, що гарантуватиме рівні можливості для задоволення інтересів і потреб усіх суспільних страт і етнічних спільнот з одночасним подоланням диспропорцій у формально-правовому й фактичному статусі української мови й культури. Лише на такому, вільному як від проявів етнократизму, так і своєрідної „автоетнофобії”, можна забезпечити адекватність українських реалій європейському політико-культурному простору [7, с. 267].

Предметом дослідження О. Добржанської є формування та розвиток політичної ідентичності українського суспільства в умовах реалізації політичного курсу України на європейську інтеграцію [2]. Спільна політична ідентичність сучасного українського суспільства розглядається О. Добржанською як складова європейського інтеграційного проекту. Політична ідентичність представлена автором як елемент політичної культури суспільства і водночас як чинник її формування, який визначає політичну ідентичність як концепт в сучасних політичних трансформаціях. Авторка системно аналізує типологію ідентичності сучасного українського суспільства, з'ясовує взаємозв'язок між українською, радянською, російською та європейською ідентичностями в Україні, визначає конкурентні та спільні тенденції їх функціонування. Автор робить прогноз динаміки їх подальшого розвитку, який уможливив висновки про інтегровану складову європейської ідентичності для українського суспільства.

О. Добржанська пропонує формувати європейську ідентичність в українському суспільстві через засоби масової інформації та комунікації з врахуванням феномену впливу ЗМІК на суспільну масову свідомість, що передбачає спрямоване об'єктивне інформування української спільноти та підтримку Державної цільової програми з питань європейської інтеграції.

Проблеми української національної ідентичності в умовах глобалізації досліджує Н. Пелагеша в монографії „Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації” [10]. Науковець аналізує сучасний етап трансформації української національної ідентичності, що відбувається під впливом процесів глобалізації та регіоналізації. Н. Пелагеша визначає, що найбільший вплив на українську національну ідентичність мають наднаціональні європейська та панросійська ідентичності, що формуються в ЄС і СНД. І наголошує, що дослідження процесів трансформації національної ідентичності під впливом глобалізаційних процесів можливе на основі конструктивістської парадигми, яка розглядає національну ідентичність як один з типів колективних ідентичностей. З такої позиції ідентичність не є вродженою універсалією або утворенням, іманентно притаманним особі чи групі. Вона конструється соціумом, народжується та зникає під впливом певних соціальних та культурних процесів,

змінюється разом з ними, а тому безпосередньо пов'язана з проблемою дискурсу [10, с. 218].

Оскільки національна ідентичність є дискурсивною формацією, що формується державою як результат певних культурних політик (інформаційної, культурної, освітньої, політики громадянства тощо), то відчуження суб'єктами глобалізації суверенного права національної держави проводити ці політики, спричинює відчуження її спроможності контролювати конструювання національної ідентичності.

Н. Пелагеша вважає, що сучасна регіональна поляризація України та її динаміка є наслідком не тільки культурних відмінностей між населенням сходу та заходу України, що склалися історично, а й результатом політики наднаціональної панросійської ідентичності, що проводиться Російською Федерацією [10, с. 222]. Авторка обґрунтовує необхідність європеїзації українського соціокультурного простору. „Для легітимації європейського зовнішньополітичного курсу та легітимації ЄС як наднаціонального утворення в очах українських громадян, в Україні має бути розроблена та впроваджена політика європейської ідентичності, яка повинна розглядатися як проект подолання „східності” та побудови європейської наднаціональної ідентичності, – вважає дослідниця. Ця політика має реалізовуватися за такими напрямками: легітимація європейського громадянства, приєднання до європейського інформаційно-комунікаційного простору, європеїзація освіти та приєднання до європейських освітніх інтеграційних процесів, здійснення в Україні наднаціональної мовної політики ЄС, приєднання до наднаціональної культурної політики ЄС, символізація наднаціонального європейського рівня в Україні, в тому числі через архітектуру” [10, с. 223].

Заслуговує уваги дисертація В. П. Землюка „Політична ідентичність в Україні в період кризи „розвинутого соціалізму” і здобуття державної незалежності”. У своїй роботі вчений розвиває положення про системний характер феномену політичної ідентичності в Україні, підкреслює, що політичний режим виступав важливим її чинником, виявляє залежність розуміння та інтерпретації політичної ідентичності від особливостей ідеологічної системи, стану трансформації політичного режиму та суспільства в цілому, характеру історичної епохи, впливу соціально-економічних і політичних змін та ціннісно-моральних імперативів суспільних відносин. Науковець робить акцент на ірраціональних факторах політичної ідентичності та пропонує концептуальне осмислення впливу несвідомого (ірраціонального) на політичну ідентичність та політичну поведінку особи й обґрунтовує, що цей вплив протягом досліджуваного періоду був суттєвим [3, с. 8]. Дослідження особливостей та факторів політичної ідентичності в Україні цього періоду дозволяють автору зробити висновок, що соціально-історичний досвід зумовлював ціннісно-нормативний зміст політичної ідентичності на рівні суспільства, виступав базою для індивідуальних мотивів політичної діяльності індивіда.

Висновки. В цілому, в українській політичній науці можна виділити наступні напрямки дослідження політичної ідентичності:

- дослідження політичної ідентичності як чинника консолідації українських громадян, формування української політичної нації;
- вивчення специфіки регіональних політичних ідентичностей, заснованих на історичних, соціокультурних, етнокультурних та мовних особливостях;
- розробка державної ідентифікаційної політики, пошук оптимальної моделі загальнонаціональної і загальногромадянської ідентичності в Україні на основі спільних базових цінностей;
- трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації, геополітичні орієнтири української держави.

В рамках зазначених напрямів аналізуються також такі проблеми політичної ідентичності як: криза ідентичності в сучасній Україні та її причини, роль громадянського суспільства в процесі формування національної політичної ідентичності, вплив політичних еліт і лідерів на політичну самоідентифікацію громадян України, формування європейської політичної ідентичності в Україні.

Таким чином, в українській політичній науці сьогодні накопичено достатньо досвіду і знань по дослідженню політичної ідентичності. У той же час, слід зазначити, що багато актуальних проблем політичної ідентичності ще не знайшли належної уваги серед українських дослідників, наприклад:

- раціональне та ірраціональне в процесі політичної самоідентифікації соціальних суб'єктів;
- механізми формування політичної ідентичності;
- вплив соціальних параметрів на характер політичної ідентифікації суб'єкта;
- ступінь впливу ідентичності на політичну поведінку;
- роль інерції і рефлексії в процесі політичної ідентифікації;
- особливості політичної ідентичності в інформаційному суспільстві;
- політична ідентичність як ресурс демократичного розвитку та ін.

На нашу думку, дослідження цих тем значно розширить межі наукових розвідок і створить теоретичну базу для формулювання та втілення ідеї національної політичної ідентичності, вироблення механізмів формування консолідації суспільства у сучасній Україні.

Література:

1. Астаф'єв А. О. Національна ідентичність у сучасному світі / А. О. Астаф'єв // Українська політична нація: генеза, стан та перспективи / [В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін.]. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2003. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Krizachenko/index.htm>.

2. **Добржанська О. Л.** Політична ідентичність українського суспільства в умовах Європейської інтеграції : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Олена Леонідівна Добржанська. – К., 2008. – 215 с.
3. **Землюк В. П.** Політична ідентичність в Україні в період кризи „розвинутого соціалізму” і здобуття державної незалежності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – „Політичні інститути та процеси” / В. П. Землюк. – К., 2007. – 20 с.
4. **Колодій А. Ф.** Доктрина мультикультуралізму: перспективи модифікації у нових державах із неконсолідованими націями / А. Ф. Колодій // Демократичне врядування : науковий вісник. – 2011. – Вип. 8. – Режим доступу : <http://political-studies.com/wp-content/uploads/2012/05/Kolodij-2011-81.pdf>
5. **Колодій А. Ф.** Культурний плюралізм і етнонаціональна політика / А. Ф. Колодій // Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей : матеріали 9-ї міжнар. конф., 7 – 10 вересня 2006 р., Кам’янець-Подільський. Вип. 4. – Кам’янець-Подільський, 2006. – С. 34-51.
6. **Нагорна Л. П.** Регіональна ідентичність : український контекст / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
7. **Нагорна Л. П.** Соціокультурна ідентичність : пастки ціннісних розмежувань. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
8. **Палій Г. О.** Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / Г. О. Палій. – К. : – 2005. – 214 с.
9. **Палій Г.** Формування української політичної нації / Г. Палій // Політичний менеджмент : наук. журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2003. – №1. – С. 93-101
10. **Пелагеша Н.** Україна у смислових війнах постмодерну : трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.
11. **Степико М. Т.** Українська ідентичність : феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
12. **Тищенко Ю. А.** Громадянське суспільство в Україні та „політика ідентичності” / Ю. Тищенко, С. Горобчишина. – К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Агентство „Україна”, 2010. – 76 с.